

*Дишлева Г. В.,**викладач кафедри іноземних мов за фахом
Національного авіаційного університету*

БІБЛІЙНИЙ ОБРАЗ ЛЮДИНИ ЯК ЧАСТИНА КОНЦЕПТОСФЕРИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З АНТРОПОНІМІЧНИМ КОМПОНЕНТОМ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню семантичних особливостей фразеологізмів з антропонімічним компонентом, які створюють біблійний образ людини, у складі лексичної системи української мови. Обґрунтовано основні риси класифікації цих фразеологічних одиниць, якими зумовлена специфіка їхнього функціонування, здійснено поділ на семантичні групи, визначено найважливіші характеристики зазначених фразеологізмів, проаналізовано полісемію фразеологічних одиниць.

Утворення фразеологічних одиниць, їх поява – це живий і постійний процес, викликаний самою потребою людського спілкування. Процес розуміння й аналізу фразеологічного складу мови – це шлях до пізнання ментальності народу, його уявлень про світ і сприйняття себе в цьому світі. Саме тому фразеологічні одиниці є актуальним об'єктом дослідження багатьох мовознавців. Дослідження слів та висловів біблійного змісту набувають особливої актуальності у контексті тих змін, які пов'язані з докорінною перебудовою свідомості суспільства. Серед них на окрему увагу заслуговують біблійні фразеологічні одиниці як важливий сегмент сучасної української мови. Виявлено позитивну динаміку щодо зацікавлення фразеологізмами з біблійною семантикою, що сприяє збагаченню української мовознавчої термінології новими термінами. З одного боку, біблійна фразеологія будь-якої мови є частиною її фразеологічної системи, відповідно, біблійному фразеологізму притаманні усі диференційні ознаки фразеологічної одиниці, а з іншого боку, біблеїзми мають низку специфічних рис, які зумовлені і їхнім походженням, і особливою семантикою, і стилістичною характеристикою, і певними функціями у мові. Характерними рисами біблеїзмів є їх постійна відтворюваність, здатність залишатися у культурній пам'яті народу, а також пізнавальна, емоційна та духовна цінність для окремих особистостей та для національних спільнот. Фразеологічні одиниці, які створюють біблійний образ людини, відзначаються надзвичайною різноманітністю семантичних показників. Вони охоплюють усі сторони людського буття: від психологічних властивостей особи до активного співіснування з об'єктивною реальністю. Саме тому зазначені фразеологізми надзвичайно важливі для характеристики існування людини у Всесвіті від самого його початку.

Ключові слова: фразеологізми з антропонімічним компонентом, семантика фразеологічних одиниць, полісемантичність фразеологізмів, біблійний образ людини, психологічні характеристики особи, ментальні характеристики людини.

Постановка проблеми. Біблія – це священна книга християн, видатне і непересічне явище світової культури. Відомо, що разом з античною міфологією, народним та професійним мовленням, термінологією, художньою літературою і син-

тетичними видами мистецтва Священне Писання є одним із основних джерел фразеології [4, с. 61]. Наявність слідів Книги Книг у лексичі східнослов'янських мов не могла залишатися поза увагою мовознавців, як і значна кількість біблійних крилатих виразів. Інтерес до прояву людського чинника в мові включає зацікавленість образом людини як складовою частиною мовної картини світу, у якій Біблія характеризує різні сторони і рівні людської особистості. Саме тому необхідним і важливим є аналіз фразеологізмів з антропонімічним компонентом, які створюють біблійний образ людини, а також дослідження питання моно- та полісемантичності цих одиниць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом значно зросла увага сучасних лінгвістів (М. Пименова, Є. Михайлова, Т. Зелякова, Н. Іванова, І. Лапіна, Ю. Сабаша) до вивчення біблійних текстів у зв'язку з бажанням розкрити культурно-історичну інформацію, яка міститься у Біблії. Наприкінці ХХ ст. і на початку ХХІ ст. у східнослов'янській лінгвістичній літературі з'явилося багато наукових праць, присвячених вивченню біблійних виразів. Аналізуються їх структурно-семантичні особливості (Т. Гончарова, В. Пешков, О. Набока, А. Назарян, О. Сафронова), своєрідність функціонування в різних мовах (В. Христин, О. Трофімкіна, В. Гак), етимологія (А. Біріх, А. Коваль, Т. Федулєнкова, О. Бетехіна, О. Худенцова, О. Гірич), досліджуються біблійні тексти (Є. Камінська), способи утворення біблійних фразеологізмів, зокрема на матеріалі англійської мови (О. Кунін), відновлюється історія їх формування у мові (Ю. Гвоздарьов, Л. Грановська, М. Люстров, О. Кислякова, Ж. Ірмакова). Однак і на початку ХХІ ст. можемо впевнено говорити про активізацію дослідження цього шару лексики, зростання інтересу до його вивчення, зокрема щодо створення образу людини на основі біблійних виразів.

Метою статті є здійснення семантичної класифікації фразеологізмів з антропонімічним компонентом, які створюють біблійний образ людини, визначення особливостей їхнього функціонування у мовленні, аналіз полісемантичності цих одиниць.

Виклад основного матеріалу. Фразеологічні одиниці (ФО), які створюють біблійний образ людини, відзначаються надзвичайною різноманітністю семантичних показників. Вони всебічно характеризують існування людини у Всесвіті від початку його створення, адже «Біблія – це не тільки «священне писання», знамено християнства, сукупність життєвих правил, «явище вищої духовної цінності», як сказав С. Булгаков, але й історичний літопис. У біблійній фразеології відклався згусток унікального історичного досвіду [2, с. 25]. Біблія дуже важлива для людини, особливо для віруючої, тому що саме у ній вона бачить безпосереднє Божоявлення, одкровення Богом

найпотасмніших тасмниць. А що може бути важливішим для християнина за душу, збереження її чистоти, дотримання моралі? Отже, «численні біблійні вислови, що дійшли до нас з глибини віків, стали невід'ємною частиною як української, так і інших європейських мов, оскільки засновані на спільності філософських уявлень про добро і зло та єдності морально-етичних норм християнського світу» [1, с. 57].

Ось чому найбільшою та найрізноманітнішою за семантикою є група, яка позначає психологічні характеристики особи, адже саме у цих фразеологізмах розкриваються усі сторони людської душі. Позитивну оцінку дають такі фразеологічні одиниці.

1) Фразеологічні одиниці, які відзначають моральну чистоту людини (як *Адам і Єва в раю* – СФУМ, с. 19):

Мене часто підвозили селяни, а часом і ночувати лишали в себе. Я їм щедро й гаряче віддячував за те прокламаціями та брошурами. Селяни в ті часи були ще невинні, як Адам і Єва в раю, і брали мої подарунки охоче (В. Винниченко).

2) Фразеологічні одиниці, які підкреслюють праведність, справедливість її вчинків (*блаженний муж* – ФСУМ, т. 1, с. 57):

Блаженний муж на лукаву Не вступає раду, І не стане на путь злого, І з лютим не сяде (Т. Шевченко).

3) Фразеологічні одиниці, які наголошують на духовному очищенні людини (*скинути ветхого Адама* – УРФТС, с. 25):

«Скиньте з себе ярмо церковних догм, звільніться від пут ветхого Адама», – закликав селян новоприбулий промовець (В. Славчук).

Фразеологізм «блудний син» (ФСУМ, т. 1, с. 58) не відзначається чіткою приналежністю до певної підгрупи, оскільки, маючи загалом негативне забарвлення, позначає таке:

1) розкаяння у гріхах:

Вона прийме його і його покуту. І він.. Яким він вернеться? Блудним сином? Та на се ж треба вже нелюдського терпіння (Г. Хоткевич).

2) повернення до рідного дому, землі:

Розступіться, дайте блудному сину поцілувати сходинки рідного міста! Блудний син повернувся к отчому дому! (Б. Нечерда).

Негативний образ людини представлений більшою кількістю фразеологічних одиниць, які виокремлюють такі риси її характеру:

1) цинізм, жорстокість (*варфоломійська ніч* – СФУМ, с. 437):

Тактика варфоломійських ночей була властива гітлерівцям (Ю. Бедзик).

2) зрадливості (*Іскаріотський Іуда* – ФСУМ, т. 1, с. 251; *Юдине (Іудине) плем'я (поріддя, коріння)* – СФУМ, с. 518):

Хто з нас в міністрах не бував, Осли, телята, поросята... Тепер призначають на жак Іскаріотського Іуду, Що ввів дурних дітей в облуду і обезславив по світах (О. Олесь).

3) підступність (*Іудин поцілунок, Юдин поцілунок* – УРФТС, с. 71):

Іудин поцілунок – тавро безчестя зрадників, які за гроші продадуть Вітчизну (С. Журахович).

ФО цієї групи позначають матеріальні блага, отримані зрадою (*Юдині (Іудині) срібняки* – СФУМ, с. 686):

Вони не знають, в купюрах якої країни одержуватимуть надалі свої Іудині срібняки (З газети).

Фразеологічна одиниця «ветхий Адам» позначає гріховність людини. Хоча ФО не визначає це як рису характеру, але загалом має негативне забарвлення. Згідно з християнським

поглядом, першою людиною був Адам. Ім'я персонажа з Буття, яким розпочинається Старий Заповіт, увійшло до складу кількох фразеологізмів, що буде показано далі.

Негативний психологічний образ людини створюється за допомогою імені біблійного героя Каїна, яке стало символом зради, братовбивства. У фразеологічних словниках української мови представлено декілька ФО з цим смисловим компонентом, який має значення «злочинець, виродок». ФО «Каїн і Авель» (СФУМ, с. 648) може позначати таке:

1) невинна жертва:

В ім'я ж чого ми мали бити в бубни й літаври?.. Чи в ім'я того, щоб нас уже остаточно, дощенту було задушено тоді, нас, українство, того недодушеного Авеля, кров якого 250 літ вопіяла до неба й до совісті всякого порядного, не задурманеного цюю кров'ю чоловіка? (В. Винниченко).

2) зрадник:

Хто ж ти такий? Чи не марна була Наша рвучка, самовіддана спроба? Над крутизною твого чола Встала Свобода чи Каїна злоба? (М. Руденко)

Фразеологізм *Каїнове діло чинити* (УРФТС, с. 72) характеризує особу як:

1) жадібну, підступну:

Каїнова робота в Києві суздальських князів, зокрема, князя Андрія Боголюбського, вкладається у відому формулу: якщо не забрати, то хоча б пограбувати й зруйнувати. (Є. Сверстюк).

2) морально знівечену:

Для Батьківщини і про рідного сина забудеш, коли цей син звівся нінащо й Каїнове діло чинить (Я. Галан).

ФО «Каїнова душа» (СФУМ, с. 228) визначає такі негативні риси особи, як нищість і підлість.

Люди зневажали його і називали каїноюв душою за підлий характер (З усн. мови).

Фразеологізм «Каїнова печать» (УРФТС, с. 72) має таку семантику:

1) тавро зрадника:

Звістка про пійманого перекинчика швидко облетіла всі човни, і козаки один поперед одного лізли, щоб зазирнути на того, хто навів загарував себе каїноюв печаттю (С. Добровольський).

2) сатиричне зображення пристосуванців:

Розум для письменника – це «каїнова печать» або ж щось на зразок вродженого каліцтва, якого йому вже ніколи не позбутися (Остан Вишня).

Фразеологічна одиниця «заспівати Лазаря» (УРФТС, с. 57) подає психологічний портрет людини, яка:

1) весь час скаржиться і прибіднюється:

– Чого зітхаси? – гримнув на неї голова. – У чоловіка навчилася?.. Той теж, як прийшов, то такого Лазаря скорчив (Панас Мирний);

2) голосить та побивається:

– Ну, завели Лазаря, тепер до вечора не замовкнут (жінки), – мовила Соломія (С. Добровольський);

3) перебуває у стані роздратування:

Як тільки побачить, що я рихтуюсь на рибалку, то починає таке витворяти, хоч Лазаря співай (Ф. Маківчук);

4) обурюється діями інших осіб:

– Чи повірите? – оповідав він тоном насмішуватого обурення. – Лазарем співав!.. і хазяїна приплів, і слабого сина, і те, і се (А. Кримський);

5) висловлює незгоду з діями інших:

А мене оце за тобою послали. – Я не піду! – сказав Чіпка. – Та я, мабуть, такий, що хай собі гуляють самі, – скорчив Лазаря Чіпка (Панас Мирний).

Слушною є думка Є. Верещагіна про те, що «Біблія – це не пересічна книга: її сюжети, притчі, приказки, афоризми, ключові слова, її духовність настільки вплинули на європейську культуру і так глибоко у неї увійшли, що знання Біблії будь-якою людиною, незалежно від ставлення до релігії, – це неодмінна передумова істинної освіченості» [3, с. 42]. Погоджуючись із автором, зазначаємо, що окремі фразеологізми досліджуваного масиву одиниць позначають ментальні характеристики людини, зокрема виділяють інтелектуальні дії біблійного персонажу щодо розв'язання проблемних питань як зразок для наступних поколінь (*Соломонове рішення – УРФТС, с. 162*). Фразеологічний зворот, зокрема, використовується автором для опису перебігу судового процесу, який відбувається з порушеннями самої процедури суду. Щоби хоч якось відновити справедливість, суд приймає «соломонове рішення».

І перший, і другий раз мене навіть не повідомили, я не був залучений до процесу як третя особа, хоча мав би бути. Ми подали касаційну скаргу, і вона сьогодні розглядалася. Але суд прийняв соломонове рішення: призупинити справу до того часу, поки не буде вирішена перша справа (З газети).

У цьому прикладі згадана фразеологічна одиниця визначає підсумок роботи суддів – остаточний вирок суду.

Гаркуша був присутній разом з іншими на суді як свідок, і цей суд врешті прийняв соломонове рішення: обом козакам володіти цією землею порівну (Ю. Мицик).

Цей фразеологізм вживається також для іронічного зображення діяльності певного державного органу влади, а саме поліцейського управління.

Тодішній «апарат» став перед нелегкою проблемою: на урочистість прибуло багато українців з Австро-Угорщини. Заборона промовляти їм українською мовою означала б світовий скандал. Тому поліція прийняла «соломонове» рішення (З журналу).

Передача за допомогою фразеологізмів припущення, здогаду щодо ймовірності чи бажаності дії – один із аспектів інтелектуальних можливостей особи. Брак досвіду, невпевненість у власних силах є причиною звернення до вищих сил (*одному Богу (Аллаху) відомо – СФУМ, с. 104*):

Як вивчив він і по чому Ту красуню-птаху – Не скажу, бо то відомо одному Аллаху (С. Олійник).

Емоційна сфера життя людини представлена лише однією фразеологічною одиницею «Мати Божа», що можна пояснити моралізаторською спрямованістю Святого Письма, тлумаченням окремих вчинків і поведінки людини загалом, отже, меншою увагою до її емоційного життя. Проте цей фразеологізм є багатозначним, і за його допомогою особа може передати цілу гаму почуттів: від захоплення до розпачу, адже «Біблія – це духовна книга, написана Самим Богом. А тому Біблію починають розуміти душею» [5, с. 76].

ФО (*Мати Божа – СФУМ, с. 370*) визначає такі емоційні стани людини:

1) захоплення:

Вона була здалека взята, і така-то вже хороша, чорноброва, а горда та пишна – Мати Божа (Марко Вовчок);

2) здивування:

Мати Божа, що сталося в горі за ніч (О. Довженко);

3) страх:

Ой, Мати Божа! І розказувати страшно (Марко Вовчок);

4) розпач:

Мати Божа милостива! Я тільки слізьми вмиваюсь (Марко Вовчок).

Фізичні характеристики особи визначаються фразеологізмом, який позначає окремі елементи будови тіла особи (*адамове яблуко – ФСУМ, т. 1, с. 18*).

– За ваше здоров'я, пане сотнику – одним духом перехилився первак, задоволено крякає і трясє важкою головою, на тонкуватій шії шарніром рухається адамово яблуко (М. Стельмах).

Фразеологічні одиниці біблійного походження характеризують виробничу діяльність людини, влучно називаючи кінцевий продукт її праці (*адамові слізки – ФСУМ, т. 1, с. 18*).

[Гнат]: *– А я совітував би чарочку-другу адамових слізок, як казав було отець економ (Т. Шевченко).*

Біблійний образ людини створюється за допомогою фразеологізму, який визначає її гендерну приналежність за допомогою метафори (*адамово ребро – ФСУМ, т.1, с. 18*), що має іронічне забарвлення.

Місцеві «батьושечка» дуже слабкі щодо адамових реберців, і мало не цотижня за ту слабкість платять власними святими ребрами... (Остап Вишня).

Людина – суспільна істота, тому закономірно, що, живучи у суспільстві, індивідуум мусить коритися його законам, виконувати вимоги, мати права та обов'язки і співіснувати з іншими членами суспільства. У результаті семантичного аналізу фразеологізмів, які створюють біблійний образ людини, було виділено одиниці, цілісне значення яких служить для такої характеристики.

1) Людство як єдина спільнота (*Адамові діти – СФУМ, с. 208*). Біблійний образ прародителя Адама символічно представляє усіх людей як його нащадків, наголошуючи на їхній рівності перед Творцем.

Схамніться: Усі на сім світі – І царята, і старчата – Адамові діти (Т. Шевченко).

2) Суспільна ієрархія (*цар земний – СФУМ, с. 754*). У цій фразеологічній одиниці метафорично передається думка про те, що людина, за Біблією, є найвищим і найдосконалішим творінням Бога. Вживання такого фразеологізму у контексті сприяє «створенню урочистої, піднесеної тональності повідомлення» [4, с. 154].

Скажи ж мені, царю земний – чоловіче, що твоє, а що світове (Панас Мирний).

3) Місце людини у церковній ієрархії (*Божий (Господній, Христовий) слуга – (СФУМ, с. 665)*):

[Матушка Гуменя]: *Жду я від неї вірної Господньої слуги, справної черниці (Панас Мирний).* [Єпископ]: *В такому стані взяти його не можу [до диякона]. беру тебе, слуго Христовий (Леся Українка).*

Фразеологізм «раб божий» (*ФСУМ, т. 2, с. 178*) може мати таку узвичаєну номінативну семантику:

1) згадка про померлу людину:

– Візьміть, божі старці, – кажу я, – хоч пляшки та пом'яніть рабів божих: Петра, й Григора, й Олену, й Наталію (І. Нечуй-Левицький);

2) прийняття людини до лона церкви:

По-підземному гугнявив слизький голос: – Вихрецується раба божа Ольга...Во ім'я отця...амінь! (В. Качура);

3) ставлення служителя церкви:

У Мар'яна Поляруша отець Вікентій з співчуттям запитав, де він тепер живе, що думає робити, згадав добрим словом рабу божу Фросину та її відпустив чоловіка (М. Стельмах);

4) правила поведінки, моральна настанова (не створи собі кумира – (УРФТС, с. 104)):

...а зрештою життя – хвороба, не що інше, як нудна й повільна смерть, дароване від Бога право вибору не передбачає саму можливість, не створи собі кумира, створи себе, а ліпше будь собою (В. Славчук);

5) правові стосунки (суд Соломона – СФУМ, с. 171):

Суд Соломона означає мудрий суд. Тепер я розповім вам про один випадок, в якому було показано, що Бог дійсно дав Соломонові мудрість (З журнату).

Біблійний образ людини доповнює фразеологізм, який характеризує буття особи, її долю, а саме закінчення земного шляху (спочивати/спочити в Бозі – СФУМ, с. 684):

Ось каплиця на дорозі. Давно тут спочивав у Бозі якийсь-то князь, тепер святий, що месник вбив його лихий (М. Драй-Хмара).

Фразеологічні одиниці, які подають біблійний образ людини, виражають часові характеристики, зокрема позначають початок дії, відлік її часового перебігу (починати від Адама (ФСУМ, т. 1, с. 100):

З безперестанними охами, сапанням та умліванням Прохора розказувала. Вона почала від Адама (М. Коцюбинський).

Висновки. Проаналізувавши фразеологічні одиниці, які створюють біблійний образ людини, доходимо висновку про різноплановість їхньої семантики, яка охоплює усі сторони людського буття: від фізичної характеристики особи до її місця у суспільстві і співіснування з об'єктивною реальністю. Однак за всього розмаїття значень чіткого поділу на групи не відбувається; власне, групами можна назвати лише два семантичних утворення: на позначення психологічних особливостей людини і для характеристики її існування у суспільстві. Усі інші фразеологізми, усебічно визначаючи життя людини, через незначну кількість не утворюють окремих груп, що пояснюється місткістю біблійних одиниць, їхньою конкретною відповіддю на питання устрою суспільства загалом і життя певної особи зокрема. Визначені семантичні характеристики є лише частиною з можливих класифікацій і можуть бути розвинуті та досліджені більш ґрунтовно у подальших розробках.

Література:

1. Бирих А., Матешич Й. Из истории русских библейских выражений. *Русский язык за рубежом*. 1994. № 5–6. С. 41–47.
2. Булгаков С. Первообраз и образ : в 2 т. Москва : Свет не вечерний, 1999. Т. 1. 414 с.
3. Верещагин Е. Библистика для всех. Москва : Наука, 2000. 281 с.
4. Кунин А. Курс фразеологии современного английского языка. Москва : Высшая школа ; Дубна : Феникс, 1996. 381 с.

5. Набока Е. Библизмы из Евангелия от Матфея в языке и речи : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 ; Одесский национальный университет им. И. Мечникова. Одесса, 2006. 235 с.

Dyshleva H. Biblical image of man as part of the conceptosphere of phraseology with an anthroponymic component

Summary. The article is devoted to the study of semantic features of phraseology with an anthroponymic component which create a biblical image of man as part of the lexical system of the Ukrainian language. The main features of the classification of these phraseological units which determine the specifics of their functioning are substantiated, the division into semantic groups is made, the most important characteristics of these phraseological units are determined, the polysemy of phraseological units is analyzed. The formation of phraseological units, their appearance is a living and constant process caused by the very need of human communication. The process of understanding and analyzing the phraseological composition of language is a way to learn about the mentality of the people, their ideas about the world and self-perception in this world. That is why phraseological units are an important object of study for many linguists. The study of words and expressions of biblical content becomes especially relevant in the context of those changes that are associated with a radical restructuring of the consciousness of society. Among them, biblical phraseological units as an important segment of the modern Ukrainian language deserve special attention. Positive dynamics of interest in phraseological units with biblical semantics has been revealed, which contributes to the enrichment of Ukrainian linguistic terminology with new terms. Biblical phraseology of any language, on the one hand, is part of its phraseological system, and, accordingly, biblical phraseology has all the differential features of a phraseological unit, and on the other hand, biblicalisms have a number of specific features due to their origin and special semantics, and stylistic characteristics, and certain functions in the language. A characteristic feature of biblical studies is their constant reproducibility, their ability to remain in the cultural memory of the people, as well as cognitive, emotional and spiritual value for individuals and for national communities. Phraseological units that create the biblical image of man are marked by an extraordinary variety of semantic indicators. They cover all aspects of human existence: from the psychological properties of the person to active coexistence with objective reality. That is why these phraseologies are extremely important for characterizing the existence of man in the universe from the very beginning.

Key words: phraseologisms with anthroponymic component, semantics of phraseological units, polysemanticity of phraseologisms, biblical image of a person, psychological characteristics of a person, mental characteristics of a person.